

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Лукашова Олександра
Олександровича на тему «Психологічні основи соціальної
відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі
спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія;
психологія соціальної роботи**

Провідною ознакою сьогодення є трансформаційний характер соціальних процесів в Україні. Зміни, що відбуваються у суспільстві, торкаються глибинних інтересів кожної людини, впливають на її розвиток, встановлюють високі вимоги до її внутрішніх ресурсів та соціальної відповідальності. Актуальність дисертаційного дослідження автор слушно обґрунтовує саме через зростання необхідності підвищення структурних компонентів соціальної відповідальності особистості, які є її невід'ємною характеристикою і пов'язані з процесом розвитку особистості. При цьому, цілісний погляд на проблему визначення психологічних основ соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, залишався, нажаль, поза увагою дослідників.

Отже, актуальність вирішення означеної проблематики, недостатнє розроблення теоретичних та практичних її аспектів у спрямованості до умов сучасних трансформаційних реалій, а також соціальна значущість, достатньою мірою обґрунтовані у роботі Лукашова О.О.

Вагомість проведеного дисертаційного дослідження підтверджена його виконанням у межах комплексних науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти професіоналізації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства».

Очевидною перевагою і вагомою науковою новизною даного дослідження є те, що у ньому вперше наведено концептуальне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму у соціально-психологічній парадигмі наукового знання. Автором розкрито функціональну структуру соціальної відповідальності особистості, яку складають когнітивно-оцінний, ціннісно-нормативний, організаційно-діяльнісний компоненти та визначено функції соціальної відповідальності особистості (орієнтуючу, регулятивну, трансформаційну) та виокремлено критерії соціальної відповідальності особистості (аналітичний, мотиваційний, вольовий, рефлексивний).

Дослідником запропоновано модель процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, що складається з концептуального (мета, завдання, принципи, критерії, умови), змістовного (види, функції, компоненти) та процесуального (етапи, результати) блоків та виявлено особливості функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі, що дозволило виокремити показники та рівні її сформованості (початковий, ситуативний, актуальний, смислоутворюючий). Повною мірою розкрито методологічні та організаційно-процесуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, в якій розроблено й імplementовано навчально-методичний і змістовно-технологічний супровід цього процесу, з виокремленням й обґрунтуванням його принципів, методів, прийомів і психотехнологій та з урахуванням рівня соціальної відповідальності особистості і розкриттям її потенціалу у відповідності з онто-, соціо- та професіогенезом. Автором визначено провідні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму (організаційні, соціально-психологічні, корекційно-розвивальні)

У дисертації Лукашова О.О. поглиблено та уточнено уявлення про сучасні підходи до вивчення феномену соціальної відповідальності

особистості, його змістовні й структурні особливості; про соціально-психологічну сутність та системність процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Отримало подальший розвиток методичне та процедурне забезпечення вивчення феномену соціальної відповідальності особистості; погляди на вікові зміни у процесі розвитку соціальної відповідальності особистості; підходи до соціально-психологічних засобів і технологій забезпечення успішності процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

У *першому розділі* дисертаційної роботи «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості у науковому просторі» дисертантом, на підставі теоретико-методологічного аналізування наукових підходів до проблеми дослідження встановлено, що соціальна відповідальність – це складна інтегральна якість особистості, яка виступає показником соціальної зрілості та обумовлює її поведінку на основі усвідомлення соціальних норм і цінностей, їх прийняття, здатності оцінювати наслідки та результати власних дій. Автор слушно підкреслює, що особливість соціальної відповідальності особистості полягає у тому, що вона входить у всі види її діяльності як якісний показник, спрямовує її дії відповідно до прийнятих у суспільстві соціальних норм та формується як результат тих зовнішніх вимог, які до неї висувають суспільство, професійна спільнота тощо. Слід погодитися з дисертантом, що ці вимоги, сприйняті особистістю, стають внутрішньою основою мотивації її соціально відповідальної поведінки. Дослідником наголошується, що соціальна відповідальність особистості визначається об'єктивними і суб'єктивними передумовами. При цьому об'єктивна сторона такої відповідальності – це вимоги суспільства, які пред'являються до неї, її соціальних якостей та місця у системі суспільних відносин; суб'єктивна сторона соціальної відповідальності – це емоційне переживання та осмислення характеру суспільних вимог, що виступає як соціальна якість особистості та проявляється у таких її вольових характеристиках, як самостійність,

цілеспрямованість, здатність долати перешкоди на шляху до досягнення мети діяльності.

Систематизація теоретико-методологічних підходів та наукових поглядів на проблему дослідження дозволила Лукашову О.О. підкреслити складність, суперечливість і недостатню концептуальну розробленість сутнісно-змістової характеристики конструкту соціальної відповідальності особистості; виділити головні напрямки вивчення соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, в основі яких лежить специфіка завдань дослідження.

У *другому розділі* «Концептуальне психологічне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» автором наведено концептуальне психологічне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Дисертант переконливо доводить, що як системний об'єкт соціальна відповідальність має ієрархічну структуру, яка включає соціальний та особистісний рівні, а провідна роль у цій ієрархії належить особистісному рівню, особистості як головному суб'єкту діяльності. Механізми впливу системи соціальної відповідальності на діяльність особистості подано автором у вигляді взаємопов'язаних елементів, у яких соціальна відповідальність виступає: як необхідна умова діяльності, що складається внаслідок функціонування об'єктивних факторів; як сутнісний принцип діяльності, коли система соціальної відповідальності одночасно виступає потребою, метою та засобом діяльності (у результаті функціонування внутрішніх чинників), що узгоджується з потребами та цілями суспільства, і дозволяє визначити провідні детермінанти у поведінці особистості та вибір нею соціальної ролі і соціально активної позиції у соціумі; як інтегративний фактор у підвищенні результативності діяльності особистості, зокрема професійної. Як підкреслює дисертант, з низкою компонентів і рівнів, що утворюють аналізовану структуру, пов'язана безліч ступенів свободи на виході системи, при однакових соціальних впливах на її

вході, оскільки коливання у будь-якому компоненті системи соціальної відповідальності позначаються на її динамічному та змістовному векторах.

Запропонована Лукашовим О.О. модель процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму складається з концептуального (мета, завдання, принципи, критерії, умови), змістовного (види, функції, компоненти) та процесуального (етапи, результати) блоків, у якій процес розвитку соціальної відповідальності особистості представлено як безперервний процес прийняття рішень з урахуванням векторів актуальності, цілеспрямованості, перспективності.

Слід наголосити, що концептуальне психологічне обґрунтування проблеми дослідження було покладено автором в основу проведення емпіричного вивчення соціально-психологічної специфіки соціальної відповідальності та особливостей перебігу процесу її розвитку в онто-, соціо- і професіогенезі в умовах трансформаційного соціуму.

У *третьому розділі* «Емпіричне вивчення особливостей соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» дисертантом виявлено психологічні особливості функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі, що дозволило автору виокремити показники та рівні її сформованості. Так, показниками сформованості соціальної відповідальності особистості за когнітивно-оцінним компонентом названо соціальну поінформованість особистості та її соціальну обізнаність; за ціннісно-нормативним компонентом: просоціальну спрямованість, що виявляється в альтруїстичних мотивах, просоціальних цінностях та ціннісних орієнтаціях, соціальній спрямованості визнаної відповідальності; за організаційно-діяльнісним компонентом: соціальну самостійність, яка проявляється в умінні передбачати та прогнозувати особисті та соціально значущі наслідки своїх дій; здатність до рефлексії своєї поведінки, здатність до емпатії; соціальна активність, що виявляється у здатності до прояву ініціативи та здійснення соціально значущої діяльності, до прийняття додаткових обов'язків.

Серед рівнів сформованості соціальної відповідальності особистості Лукашовим О.О. виокремлено початковий, що характеризується незначним обсягом знань про соціальну відповідальність; поверхневими судженнями щодо соціальної відповідальності; низьким ступенем усвідомлення соціальної відповідальності у життєвій перспективі; розгубленістю та сумнівами щодо правильності поведінки у ситуації соціальної відповідальності; безініціативністю, уникненням рефлексії; нейтральністю емоції, протестом проти необхідності виявляти вольові зусилля у ситуації соціальної відповідальності; ситуативний, що характеризується повним, але не глибоким обсягом знань про соціальну відповідальність; нестійкою оцінкою важливості соціальної відповідальності у професійній діяльності та життєдіяльності загалом; низьким рівнем мотивації на розвиток соціальної відповідальності; відсутністю рефлексії щодо вибору та прийняття на себе відповідальності за власний вибір; короткочасним емоційним відгуком на соціальну відповідальність; переважанням зовнішніх мотивів в усвідомленні соціальної відповідальності як цінності; усвідомленням необхідності соціальної відповідальності як цінності, поза включення її до загальної ієрархії цінностей; актуальний, що характеризується диференційованим знанням про соціальну відповідальність; усвідомлення її важливості у відносинах з іншими людьми; сталістю рефлексії щодо вибору та прийняття на себе відповідальності за власний вибір; появою позитивних емоцій у ситуації соціальної відповідальності; демонстрацією цінності соціальної відповідальності у знайомих та незнайомих ситуаціях; визнанням соціальної відповідальності як особистої цінності; смислоутворюючий, що характеризується широтою та глибиною знань про соціальну відповідальність; готовністю відстоювати судження та свою думку про важливість соціальної відповідальності; орієнтацією рефлексії на смисли життєдіяльності; щирістю прояву емоцій у ситуації соціальної відповідальності; усвідомленням включення соціальної відповідальності до рангу провідних цінностей.

У четвертому розділі «Соціально-психологічні засади оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах

трансформаційного соціумі» автором розкрито методологічні і змістовно-процесуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, яка включала цільовий, змістовний, діяльнісний та оціночно-рефлексивний компоненти.

В якості методологічної основи розробки запропонованої Лукашовим О.О. системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості слугували системно-інтегративний, аксіологічний, індивідуально-орієнтований, суб'єктно-діяльнісний, інформаційно-комунікативний, особистісно-компетентнісний підходи та принципи наступності, системності та цілісності, усвідомлення та самостійності, природовідповідності та культуровідповідності, комплексності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, практичної спрямованості. Запропонована дисертантом система соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості була реалізована ним на підготовчому, основному, заключному етапах та довела свою ефективність у напрямку зростання успішності її учасників, підвищення їх соціальної активності у волонтерській, громадській, творчій діяльності та усвідомлення ними власної соціальної позиції.

Слід відзначити коректне застосування дисертантом методів математичного аналізу даних, що дозволило йому достатньою мірою їх обґрунтувати та довести статистичну достовірність. Загальні підсумки роботи викладені у висновках і мають як вагоме теоретичне значення, так і практичну спрямованість. У дисертаційному дослідженні не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Можна зробити загальний висновок, що отримані у роботі Лукашова О.О. результати характеризуються безсумнівною науковою новизною й мають конкретну теоретичну і практичну цінність.

Поданий у дисертації матеріал, його соціально-психологічне аналізування та інтерпретація, висновки не викликають заперечень, але разом із тим необхідно зупинитися на окремих зауваженнях та побажаннях щодо змісту роботи.

1. Автором проведено систематизацію основних наукових підходів зарубіжних і вітчизняних дослідників до розуміння феномену соціальної відповідальності особистості. Проте, не зовсім зрозуміло, які принципи було покладено дисертантом в основу такої систематизації та чи були враховані всі існуючі на теперішній час концептуальні підходи до вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості.

2. Як відомо, при розробці діагностичного інструментарію дослідники стикаються з розумінням того, що у психології найчастіше немає можливості прямої оцінки визначення тієї чи іншої її категорії. Це напряму стосується й соціальної відповідальності. Хотілося б почути як зазначена проблема вирішувалася автором у проведеному дослідженні.

3. Робота, на нашу думку, могла бути більш змістовною, якщо б автор врахував у ході дослідження такі важливі психологічні якості респондентів, як рівень загального, емоційного і соціального інтелекту та їх вплив на процес розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

4. При впровадженні системних заходів формувального впливу з розвитку соціальної відповідальності особистості доцільним вбачається наголос автора на інтеріоризації суспільно-значущих цінностей. Тим більше, що акцент на таких цінностях є найбільш актуальним у контексті трансформаційного соціуму. Проте, чи проводилася дисертантом відповідна розвивальна робота у зазначеному аспекті з тексту дисертації не зрозуміло.

Наведені зауваження не ставлять під сумнів вагомість основних результатів дисертаційного дослідження і не можуть вплинути на його обґрунтовану вище загальну позитивну оцінку.

Дисертація за своїм змістом відповідає паспорту спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Результати дослідження пройшли доволі широку апробацію шляхом їх обговорення на науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах-тренінгах, стажуваннях, зокрема у країнах Європейського союзу. Автор має велику кількість публікацій у фахових виданнях, у тому числі у

провідних наукометричних виданнях, де відображено всі основні наукові результати його дослідження.

Реферат за своїм змістом повністю відбиває основні положення, програму дослідження та висновки дисертації. Загальне оформлення дисертації та реферату відповідає державним вимогам до оформлення докторських дисертацій та публікацій.

У цілому робота «Психологічні основи соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» є завершеною науковою працею, виконана на високому теоретичному та емпіричному рівні. У дисертації отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирішують наукове завдання визначення психологічних основ соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Робота має значне практичне застосування, відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021. № 1197, а її автор, Лукашов Олександр Олександрович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук (доктора наук) зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри психології

та соціальної роботи

Хортицької національної академії

(м. Запоріжжя)

Вилч

Віталій БОЧЕЛЮК

Тимчасово виконувач

обов'язків ректора

Хортицької національної академії

Наталія ГОРДІЄНКО